

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**SENIOR CERTIFICATE/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE**

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2020

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 70

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na 7 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Makoreketelo ya Xikambelantwisiso

- Tanihileswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselu, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselu. (Hambiswiritano, swihoxo swi fanele swi kombisiwa.)
- Loko mukamberiwa a tirhisile marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we, kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/tikisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/minkutlunya yimbirhi/yinharhu, kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka NA/KUMBE letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona.

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 I ku hlaya xitori xa kahle swinene.√ (1)
- 1.2 Hiloko xitori xi tsariwile hi xivumbeko lexi faneleke./Hiloko xitori xi ri na masungulo, miri na mahetelelo.√√ (2)
- 1.3 Tivumbela./B.√ (1)
- 1.4 U vuyeriwa hi mphyuphyo lowunene wa miehleketo√ na ku pfuxeleleka switwi swa yena.√ (2)
- 1.5 Nhlokomhaka yi ri 'A hi hlayeni tibuku', leswi yelanaka na hungu ra xitshuriwa leri vulavulaka hi nkoka wa ku hlaya evuton'wini bya munhu.√√ (2)
- 1.6 U va lemukisa hi ku tiphina na ku ndlandlamuxa ku twisisa loku vaka kona loko va tinyiketela eka ku hlaya.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

- 1.7 1.7.1 Evuton'wini n'wana u pfuniwa hi mutswari wa yena/lonkulu eka yena.√√ (2)
- 1.7.2 Ku hlaya tibuku swa tika swinene.√√ (2)
- 1.8 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku hlaya tibuku i swa nkoka evuton'wini tanihileswi swi engetelelaka vutivi.√√ (2)
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.)
- 1.9 I ku pasela ehenhla swinene loko lembe ri hela./I ku pasa hi tinyeleti loko lembe ri hela./I ku oloveriwa ka vadyondzisi va tindzumulo.√√ (2)
- 1.10 Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va hlaya tibuku leswaku va ta kula emiehleketweni.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA B

- 1.11 Ku humelerisiwa ku kanela/hlayiwa ka tibuku.√√ (2)
- 1.12 Va nga pfunana leswaku va kota ku twisisa leswi va kanelaka hi swona.√√ (2)
(Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.)
- 1.13 Ndzi nga vula leswaku xitshuriwa lexi i xa nkatsahinkwavo hi tlhelo ra rimbewu hikuva ku na vaxinuna na vaxisati.√√ (2)

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.14 Xitshuriwa xa A xi vulavula hi timhaka ta ku hlaya tibuku leswi yelanaka na leswi kombisiweke eka xitshuriwa xa B laha ku vonakaka vanhu lava nga khoma tibuku.√√ (2)
- 1.15 Eka xitshuriwa xa A ku vulavuriwa hi tibuku na tikhompyuta kasi xitshuriwa xa B xona xi kombisile vanhu lava khomeke tibuku ntsena.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA**

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO WU FANELE KU KATSA TIMHAKE LETI LANDZELAKA:

Munhu loyi a rivalelaka van'wana i xikombiso xa kahle eka vanhu leswaku na vona va rivalela.√ Ku rivalela swi pfuna leswaku munhu a kota ku papalata mavabyi yo tala.√ Loko munhu a rivalela u kuma ku tshunxeka.√ Ku rivalela swi hunguta valala evuton'wini bya munhu.√ Munhu loyi a rivalelaka van'wana wa xiximeka evanhwini no va na ndzhuti.√ Ku va munhu a rivalela van'wana swi endla leswaku a humelela evuton'wini a tlhela a va na ku titsheмба.√ Munhu loyi a rivalelaka u tala ku pfuniwa loko a ri ekhombiyeni.√

[Ntsengo wa marito = 88]

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (07)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (03)

[Avela timaraka eka timhakankulu ta nkombo ntsena.]

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKE LETI LANDZELAKA

MINTSHAHO		MINKUTLUNYA
1. 'Loko munhu a rivalela van'wana u va xikombiso xa kahle evanhwini hikuva na vona va dyondza ku rivalela van'wana lava va va dyoholeke.'	1.	Munhu loyi a rivalelaka van'wana i xikombiso xa kahle eka vanhu leswaku na vona va rivalela.√
2. 'Xin'wana lexinene hi ku rivalela i ku va munhu a kota ku papalata mavabyi lama vangiwaka hi rivengo.'	2.	Ku rivalela swi pfuna leswaku munhu a kota ku papalata mavabyi yo tala.√
3. 'Munhu loyi a rivalelaka van'wana u hanya a tshunxekile.'	3.	Loko munhu a rivalela u kuma ku tshunxeka.√
4. 'Munhu loyi a rivalelaka lava n'wi dyoholeke u hunguta nhlayo ya valala evuton'wini bya yena.'	4.	Ku rivalela swi hunguta valala evuton'wini bya munhu.√
5. Ku rivalela swi endla leswaku munhu a xiximiwa hikuva loko a nga rivaleli van'wana u hetelela a lava ku va twisa ku vava, leswi endlaka leswaku a endla swilo leswi n'wi susaka ndzhuti.'	5.	Munhu loyi a rivalelaka van'wana wa xiximeka evanhwini no va na ndzhuti.√
6. 'Munhu loyi a rivalelaka van'wana u tala ku humelela evuton'wini hikuva loko a lava ku endla nchumu wo karhi a nga chavi tanihleswi a swi tivaka leswaku a ku na loyi a nga ta n'wi sivela ku wu fikelela.'	6.	Ku va munhu a rivalela van'wana swi endla leswaku a humelela evuton'wini a tlhela a va na ku titsheмба.√

7. 'Ku rivalela swi endla leswaku munhu a nga pfumali vanhu vo n'wi pfuna loko o tshuka a weriwile hi khombo ro karhi hikuva a va nge chavi ku n'wi tshinelela.'	7.	Munhu loyi a rivalelaka u tala ku pfuniwa loko a ri ekhomyeni.√
--	----	---

[Ntsengo wa marito = 88]

Makoreketelo ya nkomiso:

Makoreketelo ma fanele ma kongomisiwa eka timhakankulu na ku papalatiwa ka timhaka leti nga pfuniki nchumu.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hindlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7   **N = (07)** (Maraka yin'we hi nkutlunya.)
  - Timaraka ti3 i ta ririmi: **R = (03)**
  - Ntsengo wa timaraka: **10**
- **Maavelo ya timaraka eka ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
  - Minkutlunya ya 1-3 leyi nga yona: Nyika maraka yin'we ya ririmi.
  - Minkutlunya ya 4-5 leyi nga yona: Nyika timaraka timbirhi ta ririmi.
  - Minkutlunya ya 6-7 leyi nga yona: Nyika timaraka tinharhu ta ririmi.
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
  - Mintshaho ya 6–7: U nga nyiki maraka ya ririmi.
  - Mintshaho ya 1–5: Nyika maraka yin'we ya ririmi.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
  - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
  - Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke, kumbe ya kombisiwile hi ndlela yo hoxeka. Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa lexi hetisaka ntsengo lowu vekiweke wa marito kutani u tshika lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3: XINAVETISO****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 rhanga./B.√ (1)
- 3.2 Ndzi nga vula leswaku xivulwa lexi xi na mboyamelatlhelorin'we hikuva swi tikomba onge ko va rona ntsena bindzu leri lombisaka matende yo chipa ku ri hi ku man'wana mabindzu ma kona./Ndzi nga vula leswaku swi tikomba onge ko va rona ntsena bindzu leri lombisaka matende yo chipa ku ri hi ku man'wana mabindzu ma kona.√√ (2)
- 3.3 Ku koka rinoko ra vaamukeri va hungu.√ (1)
- 3.4 I ku kombisa leswaku vanhu va fanele va hatla va ya lomba matende lama yo chipa.√√ (2)
- 3.5 I xa ku onga vanhu leswaku va ta navela ku ya eMachachanghweni ntsena loko va lava ku lomba matende hikuva va swi tiva leswaku va nyikiwa na rin'wana mahala.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 3.6 Va nga beriwa hi moya na ku sirheleleka eka dyambu, leswi nga endlaka leswaku va tiphina hi leswi humeleleka./Va nga vuyeriwa hi ku kuma tende rin'wana leritsongo.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4: KHATHUNI**XITSHURIWA XA E**

- 4.1 Ya kombisa ku va xi tsakile./Ya kombisa ku fikelela ku navela ka xona.√ (1)
- 4.2 I vatirhikulobye./C.√ (1)
- 4.3 I ku kombisa leswaku ku va ximunhuhakwa lexi xi tirhile nkarhi wo leha endhawini leyi a swa ha pfuni nchumu hikuva xi lahlekeriwile hi hinkwaswo leswi xi swi tirheleke.√√ (2)
- 4.4 Swi kombisa leswaku ximunhuhakwa xa B a xi ri ehansi hi xiyimo xa ntirho eka xa A./Swi kombisa leswaku ximunhuhakwa xa A a xi ri ehenhla hi xiyimo xa ntirho eka xa B.√√ (2)
- 4.5 Swi nga va swi hlamusela leswaku ximunhuhakwa xa B xi xengile xa A eka varhangeri entirhweni.√√ (2)
- 4.6 Ndzi nga vula leswaku ximunhuhakwa xa A xi tirhile na xa B xi swi teka onge swilo swi tshamisekile ku ri hi ku xa B xi le ku xi xengeni eka varhangeri, leswi swi nga riki mhaka ya kahle.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5: PROSI**XITSHURIWA XA F**

- 5.1 Famba u ya dyondzeka ivi endzhaku u ta **tihlawulela**√ nuna loko **nkarhi**√
wu fikile. (2)
- 5.2 Hikuva a ndzi yena lowo tlunyiwa hi maburuku, ndzi ta dyondza futhi ndzi nge
pfuki ndzi mi khomisile tingana.√√ (2)
- 5.3 Vatswari.√ (1)
- 5.4 I ku yisa nsinya wa riendli 'ponisa' eka nkarhi lowu nga hundza.√ (1)
- 5.5 Ndzi yena wo teka xirhundzu ndzi funengeta rivoni hi xona.√√ (2)
- 5.6 Xi vula leswaku leswi Nyeleti a byelaka vatswari va yena swi nga endleka swi
nga humeleli hilaha a vulaka hakona loko a fika eTurfloop.√√ (2)
- [10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO HINKWAWO: 70